

KIRGIZ ATIŞMA OYUNU “AKIYNEK”İN ÇOCUK EĞİTİMİNDEKİ YERİ*

The Place of Kyrgyz Call-and-Response Duet “Akıynek” in Child Education

(Makale Geliş Tarihi:14. 05. 2018 / Kabul Tarihi: 12. 06. 2018)

Mayramgül DIYKANBAYEVA**

Öz

Tüm Kırgızların sözlü kültür geleneğinde önemli bir yere sahip olan türlerden biri de atışmalardır. Atışmalar, teşekkülü bakımında oldukça eskilere dayanmaktadır. Bizim ele aldığımız konu, atışmaların çocuklara has türü olan *akıynek* ve onun çocukların eğitimindeki yeridir.

Akıynek, çok eskiden beri halk arasında yaygın olmuş, aynı zamanda bir oyun olarak da kabul görmüştür. Çocuklar boş zamanlarını eğlenerek geçirmek için bir araya toplanıp *akıynek* söylemişlerdir. *Akıynek*, daha çok kız çocuklarının tercih ettiği bir oyundur. *Akıynek* atışma oyunu çocukların öğrenmelerine, bir konu üzerine dikkatlerini toplamalarına, ilgilerini canlı tutmalarına ve hazır cevap olmalarına yardımcı olur. Atışmayı, sözleri keskin, akıllıca, net, esprili ve doğru cevaplayabilen taraf kazanır.

Çalışmamızda öncelikli olarak *akıynek* atışma oyunu tanıtılıp Kırgız kültüründeki yeriyle ilgili değerlendirmeler yapılacak. Sonra da kökü çok eskilere dayanan bu halk oyununun günümüzde ne derece yaşatıldığı, çocukların eğitimindeki yeri ile ilgili bazı önemli tespitler paylaşılacak ve örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Oyunu, Akıynek, Atışma, Çocuk Oyunu.

Abstract

One of the forms which has a significant place in the tradition of Kyrgyz oral culture is the call-and-response duet. Call-and-response duets date way back in terms of their organization. The subject that we analyze is the place of *Akıynek*

---

* Bu çalışmanın özeti Atatürk Üniversitesi ATASEM tarafından düzenlenen bilgi şöleninde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Assist. Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature, mayramgul@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4990-6386>

which is a call-and-response duet particularly among children in the child education.

Akıynek has been popular among people for a long time, and it has also been accepted as a game. Children gather around to spend their time with pleasure and played *akıynek*. *Akıynek* is rather a game preferred by girls. *Akıynek* duet helps children learn, raise their attention on a specific topic, keep their attention on alert and become repartee. The game is named after this echoing word.

In this study, firstly, the game '*akıynek*' is introduced and evaluated in terms of its place in Kyrgyz culture. Afterwards, some important findings about to what extent this folk game which goes long way back is kept alive, about its place in children's education will be shared and examples will be put forward.

Keywords: Kyrgyz Education, *Akıynek*, Duet, Child Education.

Giriş

Çok Aytış, Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğünde “*Ozanların birbirleri ile söz yarışması. Kalabalığın önünde sırayla birbirini sınavarak atışması; söz yarışması.*” (Abduldayev, İsayev, 1969: s. 31) şeklinde açıklanmıştır. Çok eskiden beri halk arasından çıkan ozanlar toplumun önünde kendilerini sözün gücü ile sınamışlardır. Onlar rakibinin eksiklerini söyleyip halk önünde onu küçük düşürerek atışmayı kazanmayı amaç edinmişlerdir. Halk kültürünün atışma türü ile gerçek ozanlar tespit edilmiş, ün kazanmış ve halk tarafından saygı görmüşlerdir. Bu durumu edebiyatçı ve eleştirmen Kaçkınbay Atrıkbayev şu şekilde açıklar: “*Atışan ozanların hazır cevap olduklarını, sözlerinin derinliğini, şekil bakımından özelliklerini, etkileyici olduğunu değerlendiren dinleyici halktır. Halk, ozanları araştırmak veya karar vermek için vakit harcamazlar. Hemen oldukları yerde dinler dinlemez beğenip beğenmediğini belli eder. Böylece hünerli olanının ününü oba oba yayarlar.*” (Artıkbayev, 1979: s. 74). Halk tarafından beğenilip seçilen ozanlar da bu geleneği devam ettirmiş, sonradan çıkan genç ozanlarla atışarak, onların yetişmelerini sağlamışlardır. Çocuklar ise bu atışmalar aracılığıyla ozanlık hünerinin sırlarını, sözün gücünü öğrenmişler, halkın ozanlara olan saygısını görerek büyümüşlerdir.

Kırgızlar çok eski dönemlerden beri âşık, atışma, övgü, hor görme, hüznü, ağıt gibi çeşitli şiir türlerini yaratmış ve nesilden nesle aktarmışlardır. İşte bu şiir türlerinden biri de *akıynek* şiiridir.

Akıynek sözünün kökü, Kırgız Türkçesindeki “akıy” sözüne dayanmakla beraber “*kızların bahse girmesi*” olarak açıklanır (Yudahin 1998: s. 14). “Akılaşmak” fiili ise “*Çekişmek, sövüşmek, birbirini terzil etmek*” olarak anlatılır (Yudahin 1998: s. 14). Günümüzde de “akılaşuu” sözcüğü yaygın olarak kullanılmakla beraber “ağız dalaşına girmek”, “atışmak”, “cevap vermek” anlamına gelmektedir.

Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğünde *akıyneğ* şu şekilde açıklanır: “Kızların atışarak birbirlerini horlayıp şarkı söylemeleri.” (Abduldayev, İsayev, 1969: s. 38).

Akıyneğ, Manas Ansiklopedisinde: “Akıy, sözlü kültür geleneğinin atışma türlerinden biridir. Atışarak şiir türünde birbirlerini horlamak, dalga geçmek, şaka yapma şeklinde söylenir. Aynı zamanda hazır cevap, söz ustası olmayı öğrenmek ve birbirini sınamak amacıyla delikanlılar ve kızların atışması.” olarak açıklanır ve Manas Destanı’nda geçen şu satırlar örnek verilir:

<i>Terektin başın buruşup,</i>	Dalların başını eğdiler,
<i>Arkı-terki turuşup.</i>	Karşı karşıya durdular.
<i>Selkinçegin tepişip,</i>	Salıncakta sallandılar,
<i>Akıyneğın aytışıp,</i>	Akıyneğ atıştılar.
<i>Birin-biri ceñişip.</i>	Biri birini yendiler.

(Manas Ensklopediyası 1995: s. 68).

Yukarıdaki satırlara bakılırsa *akıyneğ* oyununun çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır.

Mehmet Çeribaş “Kırgız Sözlü Edebiyatında ‘Akıyneğ’ Türü İle Türk Sözlü Edebiyatındaki Maniler Üzerine” adlı çalışmasında *akıyneğ* teriminin açıklamalarıyla ilgili çeşitli kaynaklardan örnekler verir ve bu türü genelde kızlar ve gelinlerin icra ettiğini belirtir. Ayrıca Çeribaş, *akıyneğ* ve *mani* türünün yapısal özelliklerinden bahseder (Çeribaş 2011: s. 2-17).

Çocuk atışması Akıyneğ

Akıyneğ atışma türünün çıkışı çok eskilere dayanmaktadır. Büyük ihtimalle Kırgızların göçebe hayatı yaşadıkları dönemlerde çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Göçebe hayatı yaşayan ve geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgızlar, bahar gelir gelmez hayvanlarına uygun olan, otlak yerlere göç etmiş, obalarda boy boy halinde yaşamışlardır. Durum böyle olunca fakirlerin büyüme çağında 12-14 yaşlarındaki kızları anne babaya yardım etmek amacıyla yaylalarda tosunları ve kuzuları olatmış, tezek toplamışlardır. Kızlar bu işleri yaparken diğer obanın ve boyun kızlarını gördüklerinde gruplaşarak birbirlerinin, köyünün, sülalesinin, ailesinin eksikliklerini söyleyerek birbirleri ile alay ederek atışmışlardır.

1. Kız

<i>Seni atañ ertelep,</i>	Seni baban erkenden,
<i>Bel kuda bolgon belendep.</i>	Beşik kertmesi yapmıştır.

*Caşın keldi on üçkö,
Seni kelin kılıp aluuga,
Kaynatañ toy kılamin dep cüröt.
Akıya, akıya.*

Yaşın geldi on üçe,
Seni gelin almak için,
Kayınpederin hazırlık yapmıştır
Akıya, akıya.

2. Kız

*Ceñelerin artıñdan,
Ceñil kız eken dep cüröt.
Ceñenin sıyın bile albas,
Ceñeni sıylap cürö albas,
Bizdin kız ceñil oylu dep cüröt.
Akıya, akıya.*

Yengelerin arkandan
Basit kızmış diyorlar.
Yengeye saygı göstermez,
Yengenin değerini bilemez
Bizim kız şımarıktır diyorlar.
Akıya, akıya.

(Orozova, 1998: s. 67).

*Akıyne*k atışmasına zenginlerin kızları katılmamışlardır. Çünkü onlar fakir kızları gibi dışarıda çalışmamışlardır. Bu duruma bakılırsa *akıyne*k kızların çalışırken sıkılmamak ve eğlenmek amacıyla ortaya attıkları bir şiir türüdür. Bunun yanı sıra *akıyne*k'in temel konusu emektir. Buna bir örnek verecek olursak:

*Kara toonun boorunan,
Kayıp atkan menin atam.
Katın-kızın ıylatıp,
Üydö catkan senin atañ.
Ulu toonun boorunan,
Ular atkan menin atam,
Uul-kızın ıylatıp,
Üydö catkan senin atañ.
Menin agam surasañ,
Bürdöp turgan terektey.
Senin agañ surasam,
Ürüp çıkkın serektey.
Akıya, akıya*

Kara dağının tepesinde,
Geyik vuran benim babam.
Karısını, kızını ağlatıp,
Evde yatan senin baban.
Yüksek dağının tepesinde,
Maral vuran benim babam,
Oğlunu, kızını ağlatıp,
Evde yatan senin baban.
Benim abimi sorarsan,
Çiçek açmış ağaç gibi.
Senin abini sorarsam,
Havlayan bir köpek gibi.
Akıya, akıya.

(Mamirov 2007: s. 7).

Akıynek atışma oyunu kapalı ya da açık alanlarda oynanabilir. Oyuncular iki gruba ayrılır, kendilerine bir grup temsilcisi seçerler. Oyuna hangi tarafın başlaması gerektiğini iki grubun temsilcileri sopa tutarak belirlerler ve sırayla atışmaya başlarlar (Toktorbayev, 1992: s. 14). Atışma teke tek ya da grup şeklinde olabilir. Söylerken *akıya*, *akıya* şeklindeki sözler nakarat olarak tekrarlarlar. Atışma esnasında teatral hareketler yapılır, herhangi bir enstrüman kullanılmaz. *Akıynek* atışma oyunu daha çok kız çocuklarının tercih ettiği bir oyundur. Bilim insanları *akıynek*'i ortaya atanın da, geliştirenin de fakir kızların olduğunu söylerler (Mamirov 2007: s. 7).

İlk başlarda birbirinin eksikliklerini söylemek, birbirini horlamak amacıyla söylenen *akıynekler*in yerini sonradan eğlenmek amacıyla düğünlerde, eğlence yerlerinde söylenen *akıynekler* almış ve çocuk folkloruna dönüşmüştür. Aslında *akıynekler* sadece eğlenmek amacıyla söylenmez, aynı zamanda çocuklara hazırcevap olmayı, esprili cevap verebilmeyi, bir konu üzerine dikkatlerini toplamayı, akılda tutma yeteneğini geliştirmeyi öğretir. Aynı zamanda espriden anlamasına, sabırlı olmasına, iyi ile kötüyü ayırt etmesine katkı sağlar. Ayrıca *akıynek* bu yönüyle çocukların zihinlerini geliştirir ve kelime hazinesini zenginleştirir. Hangi grubun sözleri keskin, kafiyeleri uyumlu olursa ve duraksamadan hemen cevap verebilirse onlar kazanır. Oyunun sonunda kazanan grup hediye alır.

Akıynek atışma oyunu kızları sadece söz ustası, hazırcevap olmakla sınırlamaz. Aynı zamanda onlara namuslu, eğitilmiş, terbiyeli, çalışkan, arkadaş canlısı olmayı da öğretir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüzde *akıynekler* ilk baştaki kaba, horlama, birini küçümse gibi şekillerini kaybetmiştir. Onun yerini mizah anlayışını geliştiren, çocukları güldürüp eğlendiren *akıynekler* almıştır.

1. Kız:

Ak köynögüm bar deysiñ,

Anı nege kiybeysiñ?

Beşinçi klassta okup,

Tablitsanı bilbeysiñ.

Akıya, akıya.

Ak elbisem var diyorsun,

Onu niye giymiyorsun?

Beşinci sınıfta okuyorsun,

Hesap yapmayı biliyorsun.

Akıya, akıya.

2. Kız:

Arkı bette tegirmen,

Berki bette tegirmen.

Uşul turgan Emirlan,

Aşkabaktan semirgen.

Akıya, akıya.

Şu tarafta değirmen,

Bu tarafta değirmen.

Şuradaki Emirlan,

Kabak yiyip semirmiş.

Akıya, akıya.

(Akmataliyev, 2004: s. 396).

1. Kız:

*Seni bolso köp kızdar,
Uykuçu kız dep cüröt.
Uy saaganda ürgülöp,
Sütün tögöt dep cüröt.
Akıya, akıya.*

Senin için çok kızlar,
Uykucu kız diyorlar.
İnek sağarken uyuklayıp,
Sütünü döker diyorlar.
Akıya, akıya.

1. Kız:

*Seni bolso köp kızdar,
Keç kirgende koroodo,
Başın cuuyt dep cüröt,
Üy ookatka koş köñül
Calkoo kız eken dep külöt.
Akıya, akıya.*

Senin için çok kızlar,
Akşamüstü ahırda.
Saçını yıkar diyorlar,
Ev işini bilmeyen,
Tembel kız diye gülüyorlar
Akıya, akıya.

(Toktorbayev, 1992: s. 14).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi *Akıynekte* kızların iş bilme becerisinden söz edilir. Bir kız için tembel olmanın, kızlara özgü işleri bilmemenin ayıp olacağını, bu durumun dedikodu konusu bile olacağından söz ediyorlar.

Muratov, *Akıynekin* çocuk eğitimindeki yerini şu şekilde sıralar:

1. Karşıdaki kişinin sözünü dikkatli dinlemeye ve önemli noktalarını yakalayabilmeyi;
2. Dikkatini toplamayı ve hemen cevap verebilmeyi;
3. Akıcı ve uyumlu konuşmayı;
4. Söz ile ezgiyi bir araya getirebilmeyi ve sözün anlamına göre hareketler yapabilmeyi;
5. İnsandaki olumlu ve olumsuz yönleri ayırt edebilmeyi;
6. Kendinin, arkadaşlarının, ailesinin veya kabilesinin eksikliklerini ve özelliklerini anlamayı;
7. Hayatı öğrenmeyi;
8. Edebiyatı ve sanatı öğrenmeye yardımcı olmayı (Muratov, 2011: 13).

Ozanlar eskiden *akıyneğ* atışmalarını gelecekteki ozanları belirlemek için de düzenlemişlerdir. *Akıyneğler*, büyük ve zorlu atışma mesleğinin ilk mektepleri olma görevini de üstlenmişlerdir.

Sonuç

Kırgızların sözlü kültürü çok zengindir. Bunların içinden çocuk eğitiminde önemli yeri olan *akıyneğ*'in çıkışı çok eskilere dayanmakla beraber günümüzde de yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Anlaşıldığı üzere ilk başta çocuklar arasında atışma oyunu olarak başlayan *akıyneğ*, sonradan ozanların atışma geleneği olarak devam etmiştir. *Akıyneğ* çocuk atışmasında ilk başlarda birbirlerinin eksikliklerini söylemek, horlamak söz konusuyken, günümüzde çocuklar boş zamanlarını eğlenerek geçirmek için, şaka yollu atışmaktadırlar. Atışma sırasında söze göre teatral hareketler yaparak eğlenceyi daha da arttırmaktadırlar. Böylece çocukların sanata olan ilgisi de yükselmektedir. Ayrıca çocuklar *akıyneğ* atışma oyunu ile eğlenirken iyi kötü tavırları mukayese ederek kendilerine doğru yolu seçmeyi, düzgün ve güzel konuşmayı, kendini ifade etmeyi de öğrenirler. Bu durum bize şunu hatırlatmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'yı gezen yabancı gezginlerin çoğu Kırgızların söz ustası olduğunu, ahenkli konuştuklarını, sözlerinde güzellik olan bir millet olduklarını söylerler. Ayrıca genç, yaşlı demeden sanki şarkı, türkü hüneri için yaratılmış gibiler derler (Dıykanbayeva 2016: s. 17).

Gezginlerin dikkatini çeken bu durumun Kırgızlarda daha çocukken başladığını bize halk kültürünün çocuklara has türü olan *akıyneğ* de göstermektedir.

Son olarak söyleyecek olursak günümüzde *akıyneğler* sadece eğlenme, gülme, eleştirme, psikolojik olarak rahatlamamanın yanı sıra, yaşadığı kültürün tüm yönlerini, halkın değerlerini, aile ve örf- adet hukuk sisteminin de yeni nesillere aktarılmasını sağlamaktadırlar.

Kaynakça

- Abduldayev, E, İsayev, D. (1969). Kırgız Tilinin Tüştürmü Sözdüğü. Frunze: Mektep Basması.
- Akmataliyev, A. (2004). Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. 1, Bişkek: Şam Basması.
- Artıkbayev, K. (1979). Mezgil Elesteri. Frunze: Kırgızistan Basması.
- Çeribaş, M. (2011). "Kırgız Sözlü Edebiyatında Akıyneğ Türü İle Türk Sözlü Edebiyatındaki Maniler Üzerine". Akademik Bakış Dergisi. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S: 27, Kasım-Aralık.
- Dıykanbayeva, M. (2016). Kırgızlarda Atalar Kültü. Konya: Kömen Yayınları.
- Manas Ensklopediyası, c. I. (1995). red: (A. Karıpkulov vd), Bişkek: Akıl Basması.
- Muratov, A. (2011). "Baldardın Aytiş Irları". Zaman Gazetası. 5 Avgust.

Mamırov, M. (2007). “*Asanovdun Akıyneke*”. Kırgız Ruhı. 5 Hazıran.

Toktorbayeyev, S. (1992). Öspürümdör Oyundarı. Bışkek: Kırgızpolıgrafkombınatı Basması.